

۱۳۶۴۷۰۷

شماره ۲۱ در فراس

قلعه روستاهای تاریخی منطقه هرات و مروست

(شهرستان خاتم) استان یزد

پژوهش و نگارش:

مجید توانگر مروستی

سرشناسه : توانگر مروستی، مجید
عنوان و نام پدیدآور : قلعه روستای تاریخی منطقه هرات و مروست : (شهرستان خاتم)
استان یزد/پژوهش و نگارش مجید توانگر مروستی.

مشخصات نشر : تهران : سبحان نور، ۱۳۹۴.

مشخصات ظاهری : ۳۲۸ص. : مصور.

شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۹۶۵۲۷-۵-۹

وضعیت فهرست نویسی : فیبا

یادداشت : نمایه.

موضوع : باستان‌شناسی -- ایران -- هرات

موضوع : باستان‌شناسی -- ایران -- مروست

موضوع : هرات (یزد)

موضوع : مروست

رده بندی کنگره : DSR۵۵/۴۹ ۱۳۹۴

رده بندی دیویی : ۹۵۵/۸۷۸

شماره کتابشناسی ملی : ۴۰۰۸۷۹۷

استان یزد

سبحان نور

قلعه روستاهای تاریخی منطقه هرات و مروست

(شهرستان خاتم) یزد

مؤلف: مجید توانگر مروستی

ناشر: سبحان نور با همکاری میراث فرهنگی استان یزد

لیتوگرافی: گلپا / چاپ و صحافی: شریف

شمارگان : ۱۰۰۰ نسخه

قیمت : ۲۷۰۰۰۰ ریال

شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۹۶۵۲۷-۵-۹

نشانی: خ انقلاب، خ ۱۲ فروردین، پایین‌تر از روان مهر، کوچه بهشت آیین، پلاک ۸، واحد ۳

تلفن : ۶۶۹۵۰۸۷۱ - ۶۶۴۸۱۶۴۱ همراه: ۰۹۱۲۴۲۲۰۷۹۵

میراث فرهنگی آینه تمام نمای سیمای گذشتگان است که برای ما به یادگار مانده است. از اهداف اصلی این سازمان شناسایی، حفاظت و معرفی میراث فرهنگی کشور است که باید به عنوان پشتوانه فرهنگی و اجتماعی برای ما و آیندگان باقی بمانند.

میراث فرهنگی و هر آنچه از گذشته تاریخ باقی مانده، می تواند توانمندی بالقوه ای باشند تا با معرفی آنان به فرهنگ دوستان و گردشگران، زمینه ی پژوهش و مطالعه و بستری برای اشتغال و توسعه در بخش گردشگری را فراهم نمایند، لذا برای نیل به مقصود، با ایجاد زیرساخت های لازم زمینه شناساندن پتانسیل های گردشگری برای حضور هدفمند گردشگران فراهم کند.

کتاب حاضر با رویکردی تاریخی، تحلیلی و با استفاده از داده های بدست آمده از اسناد مکتوب و فعالیتهای باستان شناسی صورت گرفته در سال های اخیر، به بررسی جغرافیای تاریخی منطقه مراتع مروست (شهرستان خاتم) پرداخته است. در این اثر در کنار مطالعه تحولات تاریخی از دوره صفوی تا پایان قاجار، تحلیل اطلاعات به دست آمده از بررسی کالبدی قلعه سرتاه ما را در شناخت ارتباطات و سلسله مراتب اجتماعی و چگونگی فعالیت های معیشی ده ها و ده های فناورانه ساکنان آنها در بازه زمانی مورد بحث کمک می کند تا پتانسیل های گردشگری را بصورت کلی معرفی نماید. بالطبع این اثر می تواند ما را در شناخت بهتر روستاه و مناطق هدف گردشگری یاری رساند. امید است این تلاش انگیزه ای برای محققان دیگر شهرهای استان باشد که با معرفی علمی تاریخچه سرزمین خود زمینه های حضور هر چه بیشتر گردشگران و علاقه مندان را فراهم کنند تا از این طریق توسعه و روزافزون بافتهای تاریخی را شاهد باشیم.

محمد مهدی شرافت

مدیر کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان یزد

مزرع سبز فلک دیدم و داس مه نو

یادم از کشته خویش آمد و هنگام درو

گفتم ای بخت بخشیدی و خورشید دمید

گفت با این همه از سابقه نومید مشو

"حافظ"

پیشگفتار

منطقه هرات و مروست با وسعتی حدود ۸۳۴۹ کیلومتر مربع در جنوب غربی استان یزد واقع شده است، این منطقه با داشتن شرایط زیستی مناسب از جمله رودخانه ها، قنات و خاک حاصلخیز باعث شکل گیری استقرارگاه ها و قلعه روستاهای متعددی در دوره افشاریه، زندیه و قاجاریه شده است. این کتاب سعی دارد که وضعیت زیستی و اقتصادی جوامع بازه زمانی مورد بحث بعد از دوره صفوی تا پایان قاجاری را با بررسی باستان شناختی محوطه ها، قلعه ها استقرارگاههای عمدتاً متروک، با جمع آوری سفال ها و دیگر مواد فرهنگی سطحی، بقایای آثار معماری و مجموعه دیگر عواملی که باعث رونق اقتصادی و اجتماعی منطقه بوده است بررسی کند. هدف از این پژوهش ثبت، مستند نگاشتن و بررسی باستان شناسی قلعه روستاهای متروک و ارتباط دادن این روستاها با اطلاعات برآمده از امکانات زیستی، فرهنگی و تاریخی و تحلیل فضاهای معماری قلعه روستاها است. تحلیل اطلاعات به دست آمده از بررسی کالبدی بقایای قلعه روستاهای مورد اشاره (۳۶ مورد) را در بحث ارتباطات و سلسله مراتب اجتماعی و چگونگی فعالیت های معیشتی دستاوردهای فناوریانه ساکنان آنها در بازه زمانی مورد بحث کمک می کند. بنابراین برای شناخت ابعاد مختلف حیات روستایی منطقه هرات و مروست با توجه به محیط طبیعی و روند رویدادهای تاریخی استفاده از روش تفسیری تاریخی و تحقیق کیفی به همراه تصاویر و مستندات کافی، بررسی باستان شناختی آثار مورد اشاره و ویژگی های آن امکان پذیر شده است و با رویکرد استتاجی به جستجوی دلایل شکل گیری، زمان ساخت و نحوه توسعه و تحول قلعه روستاها پرداخته شده است. همچنین با شناخت کالبدی قلعه روستاها و مصاحبه با ساکنان قدیم آن در خصوص نحوه زندگی اهالی آنها اطلاعاتی به دست آمد که با کمرهم قرار گرفتن و انطباقشان با هم جوهره زندگی جاری در محیط قلعه روستاها قابل مشاهده شد. نتایج این تحقیق بوضوح نشان داده است که اطلاعات زیستی مناسب در منطقه و روند روز افزون توسعه حیات مادی و فرهنگی جوامع ساکن در منطقه هرات و مروست در بازه زمانی بعد از دوره قاجار عامل شکل گیری مجموعه ای گسترده از استقرارگاههای روستایی و رونق حیات مادی و فرهنگی ساکنان آن بوده است.

این کتاب حاصل پژوهش های نگارنده از مهر ۱۳۸۴ تا مهر ۱۳۹۲ در رشته باستان شناسی در دانشگاه تهران و دانشگاه هنر اصفهان می باشد. بی گمان این کار با یاری و همیاری بسیاری از استادان، صاحب نظران، کارشناسان، دوستان و سازمان های فرهنگی نبود، هرگز به سرانجام نمی رسید. از این رو نگارنده وظیفه خود می داند که از تمامی آنان سپاسگزاری و یاد کند. بالاخص از جناب دکتر ناصر نوروززاده چگینی که راهنمایی و پیشنهادات ایشان در بخش های مختلف کتاب باعث بهبودی کیفی مطالب گردید، همچنین از جناب دکتر محمد مرتضایی و آقای ابراهیم کاظم نژاد اصل که همواره راهنمای اینجانب در زمینه های علمی و تحقیقاتی بودند. و همچنین از جناب آقای مهندس ذاکری نیا معاون محترم میراث فرهنگی، جناب آقای مهندس محمد مهدی شرافت، مدیریت محترم اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان یزد، جناب آقای علی اصغر کاراندیش مروستی، معاون توسعه مدیریت و منابع انسانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، جناب آقای محمد زاده رحمانی، فرماندار محترم شهرستان خاتم، جناب آقای مهندس حمید مشتاقیان، سرپرست نمایندگی میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری شهرستان خاتم صمیمانه تشکر می کنم.

مجید توانگر مروستی

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

فصل اول: کلیات تاریخی و جغرافیایی شهرستان خاتم (هرات و مروست)	۱۳
۱-۱- شهرستان خاتم (هرات و مروست)	۱۴
۲-۱- وجه تسمیه شهرستان خاتم (هرات و مروست)	۱۴
۳-۱- تقسیمات سیاسی شهرستان خاتم (هرات و مروست)	۱۶
۴-۱- ویژگی جغرافیای طبیعی منطقه هرات و مروست	۱۶
۵-۱- ایلات و عشایر منطقه هرات و مروست	۱۸
۶-۱- جغرافیای اقتصادی منطقه هرات و مروست	۱۸
۷-۱- بررسی راههای منطقه هرات و مروست در منابع تاریخی	۱۹
فصل دوم: بررسی باستان‌شناختی بخش مروست	۲۵
کلیات جغرافیایی و تاریخی بخش مروست	۲۶
۲-الف- جغرافیای طبیعی بخش مروست	۲۶
۲-ب- جغرافیای انسانی بخش مروست	۲۸
۲-ج- جغرافیای اقتصادی بخش مروست	۲۹
۲-د- اکتشافات ژئوشیمیایی منطقه مروست	۳۰
۲-ه- پیشینه تاریخی مروست	۳۰
۲-۱- آثار شهر مروست	۳۳
الف- ویژگی شهر و منطقه مروست	۳۳
۲-۱-۱- مسجد جامع مروست	۳۵
۲-۱-۲- مسجد شاه حسین مروست	۳۵
۲-۱-۳- مسجد حاجی قاسم	۳۷
۲-۱-۴- برج نقاره خانه	۳۹
۲-۱-۵- خانه وقفی	۴۰
۲-۱-۶- چهار صفا محمد صالح	۴۳
۲-۱-۷- خانه میرزا احمد دهقان	۴۵
۲-۱-۸- کاروانسرای شعبه	۴۷
۲-۱-۹- بنای گنبدی مروست	۴۸
۲-۱-۱۰- قلعه مروست	۵۱
۲-۱-۱۱- بقعه شیخ عبدالله مروست	۵۸
۲-۲- محوطه باستانی صحرای مروست	۶۰
۲-۳- محوطه باغستان مروست	۶۲

۶۶	۱-۳-۲- آسیاب آبی باغستان
۶۹	۴-۲- آسیاب آبی سد مروست
۷۰	۵-۲- آسیاب آبی اوور مروست
۷۱	۶-۲- انبار غله اوور
۷۲	ب- معرفی اجمالی قلعه ها
۷۵	۷-۲- روستاها و استقرارگاه های متروک بخش مروست
۷۵	۱- روستای تقی آباد مروست
۸۰	۲- روستای کوشک
۸۴	۳- روستای مبارکه
۹۱	۴- روستای قاسم آباد
۹۹	۵- روستای پده پید مروست
۱۰۲	۶- روستای همدان
۱۱۱	۷- روستای سعید آباد
۱۱۸	۸- روستای هاشم آباد
۱۲۴	۹- روستای جواد آباد
۱۲۸	۱۰- روستای کریم آباد مروست
۱۳۲	۱۱- روستای رحمت آباد
۱۳۹	۱۲- روستای آدرکان
۱۴۲	۱۳- روستای گلستانه
۱۴۹	۱۴- روستای صحاف
۱۵۲	۱۵- روستای عشرت آباد
۱۵۴	۱۶- روستای تونک
۱۵۷	۱۷- روستای کرخنگان
۱۵۹	۱۸- روستای حسین آباد هرایرجان
۱۶۱	۱۹- گورهای سنگی هرایرجان
۱۶۲	۸-۲- روستای ترکان- هرایرجان
۱۶۲	۱-۸-۲- وجه تسمیه و سابقه تاریخی دهستان ترکان- هرایرجان
۱۶۳	۲-۸-۲- مسجد جامع هرایرجان
۱۶۴	۳-۸-۲- حسینیه هرایرجان
۱۶۵	۴-۸-۲- برج اداره هرایرجان

۱۶۶	۵-۸-۲- گورستان قدیمی هرابرجان
۱۶۷	۶-۸-۲- حسینیه میان ده ترکان
۱۶۹	۷-۸-۲- مسجد کربلایی محمد هاشم ترکان
۱۷۰	۸-۸-۲- مسجد جلال ترکان
۱۷۲	۹-۸-۲- مسجد جامع احمد ترکان
۱۷۳	۱۰-۸-۲- برج نصرالله ترکان
۱۷۵	۱۱-۸-۲- خانه محمد ابراهیم صداقت ترکان
۱۷۶	۱۲-۸-۲- خانه کربلایی رمضان یزدانی ترکان
۱۷۸	۱۳-۸-۲- بالاخانه و سباط اکبر غلامحسین ترکان
۱۸۰	۱۴-۸-۲- برج میان ترکان
۱۸۲	۱۵-۸-۲- بقعه شریف السادات ترکان
۱۸۵	۱۶-۸-۲- محوطه باستانی نزدیک درختگان با نقوش صخره ای
۱۸۷	فصل سوم: بررسی باستان شناختی بخش هرات
۱۸۸	کلیات جغرافیایی و تاریخی بخش هرات (مركز)
۱۸۸	۳-الف- جغرافیای طبیعی بخش هرات
۱۹۰	۳-ب- جغرافیای انسانی بخش هرات
۱۹۰	۳-ج- جغرافیای اقتصادی بخش هرات
۱۹۲	۳-د- پیشینه تاریخی هرات
۱۹۴	۳-ه- تاریخ شفاهی هرات از دوره افشاریه تا پایان دوره قاجاریه
۱۹۹	۳-۱- ویژگی شهر و منطقه هرات
۲۰۱	۳-۲- روستاها و قلعه روستاهای متروک بخش هرات
۲۰۱	۱- قلعه روستای محمد باقری هرات
۲۰۳	۲- قلعه روستای محمد کریم خان هرات
۲۰۵	۳- قلعه روستای ملکی هرات
۲۰۹	۴- قلعه روستای میر هرات
۲۱۰	۵- روستای هاشم آباد هرات
۲۱۴	۶- قلعه قدمگاه هرات
۲۱۶	۷- روستای رحمت آباد هرات
۲۱۸	۸- روستای حسن آباد هرات
۲۲۲	۹- روستای حسین آباد هرات
۲۲۸	۱۰- روستای علی آباد هرات

۲۳۰	۱۱- روستای خوانسار هرات
۲۳۲	۱۲- روستای نیشان خوانسار
۲۳۴	۱۳- روستای حسن آباد خوانسار
۲۳۶	۱۴- روستای چاهک
۲۳۸	۱-۱۴- محوطه باستانی چاهک
۲۴۳	۲-۱۴- قلعه کهنه چاهک
۲۴۴	۳-۱۴- بقعه شیخ کله پریده چاهک
۲۴۶	۱۵- روستای هاشم آباد چاهک
۲۵۰	۱۶- روستای سیاهویه
۲۵۲	۱۷- روستای اسلام آباد هرات
۲۵۴	۳-۳- دو خانه در منطقه هرات
۲۵۴	۳-۳-۱- خانه دکتر صالحی هرات
۲۵۷	۳-۳-۲- خانه رسولی ها فتح آباد
۲۶۰	۳-۴- قلعه سنگی سرچشمه هرات
۲۶۳	فصل چهارم: تحلیل باستان شناسی
۲۶۴	تحلیل باستان شناسی
۲۹۷	پیوست ها
۲۹۸	اطلاعات مأخوذ از مردمان محلی منطقه در مورد تاریخ و عملکرد قلعه روس ها در منطقه هرات و مروست
۳۰۷	جدول ها
۳۱۵	نقشه های ۱:۲۵۰۰۰ از منطقه هرات و مروست و مسیر قنوت
۳۲۵	منابع و مآخذ
۳۲۷	فهرست اعلام (نمایه)

منطقه هرات و مروست در جنوب غرب استان یزد از دیر زمان از جمله مناطق آباد با تولیدات کشاورزی و دامداری و سردرختی در حوزه یزد محسوب می شود. در نوشته های مورخین و سیاحان صدر و دوره میانه اسلامی مکرراً به آبادانی و رونق این منطقه اشاره رفته است. عوامل موثر در آبادی این منطقه وجود رودخانه های بوانات، اعظم (که فعلاً خشک است) و چشمه نهر مسیح و احداث رشته های متعدد قنات و سیل گیر بودن منطقه باعث تشکیل مستمر زمین های حاصلخیز و رونق کشاورزی بوده است. وجود شرایط فوق زیستی باعث شکل گیری جوامع و ایجاد زیستگاهها و استقرارگاههای کوچک و بزرگ مخصوصاً در دوره افشاریه، زندیه و قاجاریه بوده است. امروزه استقرارگاهها دوره زمانی افشاری تا قاجاری در قالب قلعه ها و قلعه روستاهای متروک در منطقه خودتمایی می کند که بخش عمده معماری آنها (عمدتاً خشت و چینه) هنوز پابرجاست و شواهد و مدارک زیستی ساکنان آنها را می توان در درون و اطراف این روستاها جستجو کرد. روستاهایی که بناهای چون مسجد، حمام، کوره های آجرپزی و خانه های ربایه، بارهای غله و باغات میوه را در خود جای می داده است. آب شرب و کشاورزی این روستاها با توجه به زیست بوم بیابانی آن از طریق آب رودخانه های اشاره شده و چشمه نهر مسیح و احداث رشته قنات های متعدد (که هنوز برخی از آنها دایر است) و حفر چاه در داخل روستاها تأمین می شده است خاک حاصلخیز آبرفتی و آب و هوایی معتدل تر نسبت به سایر مناطق یزد و آبهای جاری و زیرزمینی مناسب آنجای که متون و شواهد موجود از روستاها و دیگر آثار اشاره دارد از صدر اسلام تا کنون (از جمله افشاری تا قاجاری) بوده است. این کتاب سعی دارد که وضعیت زیستی و اقتصادی جوامع بازه زمانی بعد از صفوی (از دوره افشاری تا پایان قاجاری) را با مطالعه سوابق قلعه ها، استقرارگاههای عمدتاً متروک (قلعه، حمام، روستاها و قلعه روستاها) و دیگر ابنیه پراکنده در منطقه محوطه ها، قلعه ها با جمع آوری سفال ها و دیگر مواد فرهنگی سطحی، مطالعه آثار معماری، قنات و... و مجموعه عواملی که باعث رونق اقتصادی و اجتماعی منطقه بوده است را بررسی کند. با توجه به متأخر بودن دوره مورد مطالعه برپا بودن بخش عمده ای از بقایای استقرار (روستاها و در قلعه ها) و استفاده از متون و اسناد و اطلاعات شفاهی در تاریخگذاری و تحلیل تاریخی و هنری و مستندسازی از شیوه های بررسی مردم و مطالعات مردم نگاری (قوم نگاری) و مردم باستان شناسی (قوم باستان شناسی) در رابطه بین ابعاد و اندازه استقرارگاهها و بررسی پیچیدگی اقتصادی و اجتماعی در جهت درک ساختار فرهنگی منطقه و تفکیک سلسله مراتبی اجتماعی و اقتصادی آنها پردازد. خدمات، منابع زیستی، تولیدات اقتصادی، تخمین جمعیت براساس اندازه مشهود و تفسیرهای بکارگیری این شیوه می تواند ما را در تحلیل های باستان شناختی مثل توصیف روندهای رفتاری کمک کند و بخشی از رابطه غیر مشهود بین مواد فرهنگی و سیستم رفتاری جوامع مسکون در منطقه باسازی کند. همچنین این کتاب در ۴ فصل به شرح زیر نگاشته شده است: در فصل اول کلیات جغرافیایی و تاریخی منطقه هرات و مروست ارائه شده است. در فصل دوم بررسی باستان شناسی در بخش مروست و معرفی آثار شناسایی شده می باشد. در فصل سوم بررسی باستان شناسی در بخش هرات و معرفی آثار شناسایی شده می باشد. در فصل چهارم تحلیل باستان شناسی، جمع بندی و نتیجه گیری مطرح شده است.

((همچنین تمام تصاویر، طرح های سفال، جدول ها و کروکی بناها توسط مولف تهیه و اجرا شده است.))